

ПРОБЛЕМИ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УКД 39(477.52/.54):[378.4(477.54):061]

Н. В. Аксьонова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

І. М. Скирда

Обласний комунальний заклад «Харківське училище культури»

**ХАРКІВСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО ЯК ОРГАНІЗАТОР
ПОЛЬОВИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЛОБОЖАНЩИНИ**

Стаття присвячена вивченню польового етнографічного обстеження Слобожанщини Харківським історико-філологічним товариством. Характеризуються всі етапи збирання етнографічних відомостей на Слобожанщині, проведені за сприяння ХІФТ. Аналізується стан організації польової роботи перед XII Археологічним з'їздом і в наступний період. Розглядається історія створення колекції етнографічного музею при ХІФТ як підсумку польової діяльності товариства.

Ключові слова: Харківське історико-філологічне товариство, етнографічні дослідження, Слобожанщина, XII Археологічний з'їзд.

Статья посвящена изучению полевых этнографических изысканий на Слобожанщине Харьковским историко-филологическим обществом. Характеризуются все этапы собирания этнографических сведений на Слобожанщине, проведенных при содействии ХИФО. Анализируется состояние организации полевой работы перед XII Археологическим съездом и в последующий период. Рассматривается история создания коллекции этнографического музея при ХИФО как итога полевой деятельности общества.

Ключевые слова: Харьковское историко-филологическое общество, этнографические исследования, Слобожанщина, XII Археологический съезд.

The article is devoted to the study of ethnographic field research in Slobozhanschyna Kharkiv Historical and Philological Society. Characterized all stages of ethnographic information on fees Slobozhanschine facilitated by the KHPS. Examines the state of organization of field work before the XII Archaeological Congress and beyond. The history of creating a collection of ethnographic museum at the KHPS as outcome of field activity of the society.

Keywords: Kharkiv Historical and Philological Society, ethnographic research, Slobozhanschina, XII Archaeological Congress.

Етнографічна діяльність Харківського історико-філологічного товариства (далі ХІФТ) стала предметом дослідження не одного покоління науковців. ХІФТ провадило плідну фольклорно-етнологічну роботу, яка стала об'єктом багатьох досліджень як у розрізі становлення українського народознавства, так й етнології загалом. Метою нашої роботи є висвітлення місця, мети та ролі ХІФТ у проведенні польових етнографічних досліджень Слобожанщини.

Етнографічна спрямованість інтересів ХІФТ постала предметом дослідження науковців ще в імперські часи [21, с. 56-76; 1, с. 293]. Перелік ґрунтовних історіографічних розвідок, що досліджують історію ХІФТ як наукової установи і його роботу на полі етнографії потрібно розпочати з дисертації В. Фрадкіна «Фольклорно-етнографическая деятельность Харьковского историко-филологического общества 1877-1919 гг.» [35]. Потім він неодноразово повертається до проблематики стану етнографічної роботи цієї наукової установи [36, с. 223-248].

Щодо оцінок ступеня дослідження цієї установою місцевої етнографії, то маємо суперечливі судження. Дослідження О. Нагірняка з історії діяльності ХІФТ характеризують цю інституцію як таку, що провадила свою роботу здебільшого в площині загальноукраїнських студій, хоча й діяла на Слобожанщині [17, с. 92-126; 16, с. 464-505]. На противагу цього, В. Назаренко зазначає, що саме

© Аксьонова Н. В., Скирда І. М., 2013

через вивчення Слобожанщини товариство зробило великий внесок у розвиток культури України [19, с. 133-134]. Розгляд діяльності ХІФТ у контексті українського визвольного руху надав можливість О. Медалієвій говорити про його вагомий внесок у вивчення місцевого краю [14]. На думку С. Микитчука, у 90-ті роки XIX ст. в українській науці відбувається витіснення з поля етнографії збирачів-аматорів збирачами-систематизаторами, але автор не прагне детально простежити цей процес у діяльності ХІФТ і окремо не висвітлює польову роботу його членів [15, с. 145-150].

Незважаючи на те, що діяльність ХІФТ стала об'єктом вивчення багатьох учених, маємо зазначити, що на сьогоднішній день білою плямою залишається висвітлення практичної діяльності товариства, пов'язаної з організацією та проведенням польових досліджень на Слобожанщині, внеску ХІФТ у збирання етнографічних матеріалів на території регіону, популяризацію, систематизацію й узагальнення етнографічних знань щодо етнографії слобожан.

Суперечливі оцінки діяльності ХІФТ актуалізують наше дослідження в площині визначення керівної ролі товариства у процесі накопичення відомостей про етнографічні особливості Слобожанщини. Завданням нашої роботи є висвітлення процесу започаткування і здійснення польового дослідження Слобожанщини зусиллями ХІФТ, простеження його ролі як організатора етнографічних експедицій.

При створенні товариства його статут виголошував, що організація етнографічних екскурсій (експедицій) із метою збирання та публікації етнографічних матеріалів є нагальним завданням діяльності товариства [24, с. 36]. У перші десятиліття існування ХІФТ організація систематичного етнографічного вивчення рідного краю не стала для товариства пріоритетною. У цей період товариство обмежувалося тим, що за допомогою різноманітних програм залучало до вивчення етнографії краю та збирання етнографічних матеріалів науковців-аматорів та публікувало їхні матеріали в своєму науковому збірнику. Лише у 1889 р. ХІФТ намагалося запровадити програми для широкомасштабного вивчення краю [36, с. 229]. У цей час для товариства пріоритетним стає розроблення та поширення низки програм-запитальників із вивчення етнографії краю для широкого загалу [29; 30; 27; 11; 20]. Передбачалося, що з анкетами мають працювати особи, які виявляють інтерес щодо збирання відомостей про народне життя. Здебільшого дописувачами цих програм ставали дилетанти-початківці, які лише формально відповідали на поставлені запитання. І все ж потрібно відзначити, що поширення програм, які неодноразово передруковувалися в місцевій пресі не тільки Харківської губернії, спричинили активну переписку членів ХІФТ з аматорами-етнографами не тільки Слобожанщини, а й далеко за її межами. Потрібно відзначити, що більшість із відповідей на питання розповсюджуваних анкет, одержаних товариством, є небагатослівним описом, сповненим загальними фразами і кліше. У кращому разі вони подають російською транскрипцією терміни та діалектні слова. Саме через свою одноманітність ця маса джерел залишається до сьогодні неопрацьованою і не введеною до наукового обігу.

Попри те, що діяльність Харківського історико-філологічного товариства зі створення етнографічних програм і робота в цьому напрямі М. Сумцова неодноразово розглядалася й високо оцінювалася у різноманітних розвідках [10; 8; 5; 6], плідного наукового потенціалу завдяки розповсюдженню анкет накопичено не було. Маємо констатувати, що в початковий період свого існування жодної спроби самостійно відрядити наукову експедицію хоча б на околиці міста членами ХІФТ ініційовано не було. Потрібно відзначити, що на той час подібна практика широкомасштабних етнографічних екскурсій уже була започаткована й апробована під час досліджень українців Київським університетом св. Володимира і Південно-західним відділом Російського Географічного Товариства. Але потрібно зважати на те, що практична діяльність цих установ була швидко припинена царським урядом. Тому маємо зазначити, що небажання проведення етнографічних екскурсій на Слобожанщині в кінці XIX ст., безумовно, обумовлена історичними реаліями в яких діяло товариство – народознавчі студії прирівнювалися до ведення політичної роботи, до того ж науково спрямоване етнографічне відрядження вимагало коштів.

Натомість ХІФТ широко залучало до своїх лав науковців, що вели пошукову польову роботу власними силами. Так, саме за таких обставин членами товариства стали Іван Манжура, Петро

Іванов, Василь Іванов. Публікація етнографічних оглядів життя слобожан у початковий період діяльності ХІФТ обмежувалася всього кількома роботами. До таких робіт, що були опубліковані в науковому збірнику ХІФТ і містили фольклорно-етнографічні матеріали щодо Слобожанщини, потрібно віднести записи І. Манжури «Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях» (Т. 2, за 1890 р.) і народознавчі замітки П. Іванова «Народные рассказы о ведьмах и упырях (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда)» (Т. 3 за 1891 р.), «Народные рассказы о Доле (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда)» (Т. 4 за 1892 р.) «Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда)» (мала і окремий відбиток) (Т. 5, вип. 1 за 1893 р.).

Така стратегія збору етнографічних відомостей і старожитностей дещо зрушила процес етнографічного пошуку, але не принесла бажаних плодів на ниві дослідження етнографії слобожан: за перші 25 років своєї діяльності ХІФТ на своїх засіданнях не заслухав жодного реферату, який би був цілком присвячений характеристиці Слобожанщини в етнографічному відношенні. Винятком став виступ М. Сумцова «О сборнике детских игр П. В. Иванова» [24, с. 24].

Більш науково ємним напрямом роботи ХІФТ стало надання методичної підтримки в справі організації етнографічних досліджень краю Харківському губернському статистичному комітету. Особливо ця робота розгорнулася за секретарювання в комітеті В. Іванова, який був обраний членом ХІФТ у 1890 р. Більшість програм, якими керувався цей комітет у пошуковій роботі з етнографії була ініційована й розроблена членами ХІФТ [2, с. 64].

Спроба реорганізувати польову етнографічну роботу, поставити її на більш професійний рівень була пов'язана з підготовкою та проведенням у Харкові у 1902 р. XII Археологічного з'їзду (далі – АЗ) [18, с. 78-80; 38, с. 202-213; 37, с. 7-11]. Проведення масштабних етнографічних досліджень до XII АЗ було безпосередньо пов'язано з роботою Харківського попереднього комітету (далі – ХПК) до складу якого увійшли більшість членів ХІФТ. За пропозицією проф. Д. Багалія ще в березні 1900 р. у складі ХПК було створено ряд підкомісій, серед яких почесне місце посіла етнографічна. До її складу було приєднано й створену раніше комісію з улаштування етнографічної виставки до з'їзду. Робота цієї комісії розпочинається з популяризації оновлених програмних матеріалів ХІФТ, у межах яких М. Сумцов розробив три окремі анкети-запитальники більш конкретного змісту: щодо кобзарів і лірників; щодо писанок; щодо етнографічних предметів для виставки [22, с. 22-37]. Враховуючи попередній досвід, члени ХІФТ розуміли низьку ефективність проведення такого роду збирацької роботи для створення повноцінної етнографічної експозиції, яку намічалася побудувати до з'їзду. Тому наступним важливим кроком на шляху дослідження традиційно-побутової культури краю до XII АЗ мала стати підготовка та проведення наукових етнографічних експедицій. У 1900 р. було прийнято рішення «для изучения древностей этнографических и вообще для собирания сведений по изучению края в этнографическом отношении командироваться – в Харьковский уезд профессор Харьковского университета Андрей Николаевич Краснов, в Изюмский уезд приват-доцент Александр Михайлович Покровский, в Старобельский уезд г-жа Елена Петровна Радакова, в Ахтырский уезд профессор Харьковского университета Николай Федорович Сумцов и с ним студент Карташев» [40, арк. 4]. Кожному учаснику наукових експедицій були видані відкриті листи [40, арк. 11-12].

Про результати своєї науково-пошукової роботи учасники етнографічних експедицій неодноразово звітували на засіданнях ХПК у 1900 р.: звіти М. Халанського [23, с. 67-68], О. Радакової [23, с. 99], М. Сумцова [23, с. 100]. У лютому 1901 р. знову порушується питання про організацію наукових експедицій на наступний польовий сезон. Для проведення етнографічних досліджень і збирання етнографічних предметів до виставки планувалося відрядити А. Краснова, М. Сумцова та О. Покровського [23, с. 149]. А. Красновим була запропонована концепція проведення етнографічних досліджень на літо 1901 р., основною метою яких мало стати створення етнографічних колекцій до з'їзду [23, с. 149-150].

Ще одним фольклорно-етнографічним напрямом роботи ХПК було збирання народних пісень. Так, на десятому засіданні було прийнято рішення: звернутися із проханням до ХІФТ «принять на

себя труд собирания и издания малороссийских песен и ходатайствовать пред Харьковским губернским земством об оказании ему в этом содействия и денежной помощи» [23, с. 151-152]. Але ХІФТ не спромігся довести цю роботу до плідних результатів. Але важливим напрямом етнографічних досліджень стало вивчення побуту та творчості кобзарів і лірників. У зв'язку з цим було прийнято рішення про відрядження для збирання етнографічних матеріалів і відомостей про кобзарів і лірників у межах Харківської губернії студентки О. Кріст. Зібрані нею матеріали стали основою дослідження *«Кобзари и лирники Харьковской губернии»* (Т. 2, Труды ХПК, 1902). Систематизацією матеріалів під час роботи ХПК займався О. Ветухов. Саме цій проблемі і були присвячені його узагальнюючі роботи *«О писанках»* і *«Материалы Комитета о кобзарях и лирниках»* (Т. 2, Труды ХПК, 1902).

У квітні 1901 р. харківським науковцям А. Краснову, М. Сумцову, О. Покровському, О. Радаковій знову були видані відкриті листи *«для производства в пределах Харьковской губернии этнографических исследований и фотографирования, относящихся к сему предмету»* [40, арк. 58]. Про результати польового сезону 1901 р. учасники етнографічних експедицій звітували на засіданнях ХПК. Ці дослідження згодом стали основою для ґрунтовних доповідей на з'їзді та наукових праць, що були опубліковані у *«Трудах Двенадцатого археологического съезда в Харькове»*. У 1901 р. члени ХІФТ Д. Багалій та Є. Редін запропонували проект організації виставки при з'їзді, в тому числі й її етнографічного відділу. Взяти участь у підготуванні каталогу до етнографічного відділу виставки мали М. Сумцов, А. Краснов, О. Покровський, Б. Познанський та О. Радакова. Етнографічна діяльність останньої впродовж двох експедицій в Старобельський і Слово'яносербський повіти зафіксувала зникаючу народну культуру цього регіону через спустошення краю і масовий перепродаж землі з метою видобування кам'яного вугілля [7]. Великий внесок у створення етнографічного відділу виставки був зроблений краєзнавцем В. Бабенком, який отримав значний практичний досвід не тільки зі збору етнографічних матеріалів, а й з їх каталогізації та експонування [3]. Постаць першого хранителя й систематизатора колекції з етнографії слобожан В. Бабенка фактично не висвітлюється у науковій літературі, хоча згодом саме його зусиллями була створена ґрунтовна етнографічна колекція до ХІІІ АЗ у Катеринославі [26; 4]. Польові дослідження стали кардинально новим етапом навіть для такого професійного науковця як М. Сумцов. Науковий звіт про свою поїздку до Охтирського повіту він подав у вигляді окремого наукового дослідження за яким ми можемо визначити якісно новий рівень етнографічної роботи [31]. Завдяки саме цим екскурсіям була зібрана повноцінна колекція матеріальної культури слобожан.

Після закінчення роботи з'їзду ХІФТ стало багатим спадкоємцем – до нього переходять усі фонди, що були представлені на етнографічній виставці до ХІІ АЗ [12]. Після проведення ХІІ АЗ і до відкриття експозиції Етнографічного музею ХІФТ у 1904 р. В. Бабенко залишався зберігачем етнографічної колекції і розраховував на призначення на посаду завідувача музею. У науковій літературі започаткування музею ХІФТ тісно пов'язують із діяльністю М. Сумцова [31, с. 44-45]. Але формування колекції, створення її каталогу з детальним описом кожного експоната, тематичне і практичне створення виставки – усе це лягло на плечі аматора-краєзнавця В. Бабенка. Заслуга М. Сумцова полягала в наданні унікальній колекції офіційного статусу музею, на що товариство спромоглося лише в 1908 р. Саме він у 1909 р. запропонував видавати Вісник етнографічного музею, але університет не виділив коштів. Етнографічний музей ХІФТ був настільки унікальним явищем, що, можливо, саме з метою опрацювання слобожанської колекції видатний етнограф Д. Зеленін прийняв запрошення стати професором імп. Харківського університету. Впродовж 1916-1918 рр. він стає головним охоронцем музею і налагоджує проходження на базі музею етнографічної практики [36, с. 110]. Головним здобутком етнографічного музею стала стратегія «творення» етнографів з числа місцевих перспективних дослідників, серед яких потрібно відзначити Віру Білецьку, Раїсу Даньківську.

Після ХІІ АЗ ХІФТ змінює своє ставлення до наукового пошуку і намагається усіляко заохотити до цього молодь. З цією метою при товаристві започатковуються щорічні премії для наукових робіт студентів у різних галузях науки. Так, 1911 р. одержано дозвіл на збирання коштів на премію Тараса Шевченка за найкращий твір з української філології, а 1913 р. започаткована

премія імені М. В. Лисенка з української етнографії [36, с. 24]. Ці премії ставали з року в рік дедалі вагомішими [39]. Діяльності етнографічного музею при ХІФТ присвячено велика кількість наукових розвідок, які говорять про значущість створення етнографічного музею при ХІФТ. Але потрібно зазначити, що музей після з'їзду фактично не проводив пошукової роботи щодо подальшого поповнення колекцій експонатами. Окрім одержання випадкових подарунків, фонди музею пошуково-систематично не поповнювалися. Робота проводилася винятково у напрямі зберігання і репрезентації фондів, а не їх систематизації та примноження. У такому стані етнографічна колекція перебувала до моменту її передачі в етнографічний відділ Музею Слобідської України імені Г. С. Сковороди [13, с. 206-207; 9; 27].

Розглянувши діяльність Харківського історико-філологічного товариства з організації вивчення польового етнографічного дослідження Слобожанщини, маємо зазначити, що вона провадилася переважно в площині видання, описів поданих на розгляд товариства етнографами-самоуками у доконаному вигляді. Такий стан речей не потребував від ХІФТ створення етнографічних екскурсій, а також проведення «селекції» кадрів на ниві етнографії. Незважаючи на значний внесок ХІФТ у вивчення етнографії слобожан, потрібно відмітити, що саме підготовка до ХІІ АЗ перевела етнографічну роботу ХІФТ на якісно новий рівень, надала їй планомірно-систематичного характеру. Маємо зазначити, що навіть недовготривала експедиційно-пошукова робота на Слобожанщині, започаткована ХІФТ із вузькою метою зібрання експонатів для проведення ХІІ АЗ, надала можливість формувати цілісну експозицію етнографії слобожан.

Література

1. Азадовский М. История русской фольклористики / М. Азадовский. – М., 1963. – Т. 2. – 363 с.
2. Аксьонова Н. В. Етнографія українців у виданнях Воронежського, Курського та Харківського губернських статистичних комітетів / Н. В. Аксьонова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1006. – Вип. 15. – С. 62-69.
3. Аксьонова Н. В. Василь Олексійович Бабенко як етнограф / Н. В. Аксьонова // Проблеми історії та археології України. Збірник доповідей Міжнародної наукової конференції. До 100-річчя ХІІ Археологічного з'їзду в м. Харкові. – Х., 2003. – С. 106-108.
4. Алексюнас О. М. Бабенко В. О. – етнограф катеринославського краю / О. М. Алексюнас // Видатні особистості: музейна персоналістика. (Матеріали обласної музейної конференції до Міжнародного дня музеїв та 75-річчя Дніпропетровської області). – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 10. – С. 20-23.
5. Баранов Д. Б. Праця академіка М. Ф. Сумцова по розробці та поширенню програм з етнографічно-краєзнавчого дослідження України у другій половині ХІХ – першій чверті ХХ сторіч / Д. Б. Баранов // Вісник Харківського університету. – 2000. – № 456, ч. 1. – С. 310-313.
6. Баранов Д. Б. Розробка та поширення програм з етнографічно-краєзнавчого дослідження України у другій половині ХІХ – першій чверті ХХ сторіч / Д. Б. Баранов // П'яті Сумцовські читання. – Х., 1999. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1999/article.html?n=730>.
7. Борщенко Л. М. Дослідження пам'яток народної культури Луганщини (за матеріалами наукових експедицій поч. ХХ ст.) / Л. М. Борщенко // Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. – 2009. – № 1. – С. 10-15.
8. Боряк О. Матеріали з історії народознавства в Україні. Каталог етнографічних програм (друга половина ХVІІІ – ХХ ст.) / О. Боряк. – К., 1994. – 124 с.
9. Данковская Р. С. История этнографического отдела Музея Слободской Украины / Р. С. Данковская // Бюлетень Музею Слобідської України. – 1925. – Ч. 1.
10. Дашкевич В. Програми до етнографічно-краєзнавчого дослідження України / В. Дашкевич // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. – 1927. – Ч. 7, вип. 1. – С. 1-17.
11. Дринов М. С. От историко-филологического общества при Харьковском университете / М. С. Дринов, Н. Ф. Сумцов // СХИФО. – 1893. – Т. 5. – С. 32.
12. Каталог выставки ХІІ Археологического съезда (в Харькове): Этнографический отдел. – Х., 1902. – 139 с.
13. Лобода А. М. Судьба этнографии на Украине, 1917-1925 гг. / А. М. Лобода // Этнография. – 1926. – № 1-2. – С. 206-207.
14. Медалієва О. З. Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні (остання третина ХІХ ст. – 1917 р.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. – історія України / О. З. Медалієва. – Черкаси, 2005. – 20 с.

15. Микитчук С. Етнографічна діяльність Харківського історико-філологічного товариства: історіографічний аспект / С. Микитчук // Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 8. – С. 145-150.
16. Нагірняк О. Харківське історико-філологічне товариство як осередок українознавчих досліджень Слобідської України / О. Нагірняк // Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917). – К., 2007. – С. 464-505.
17. Нагірняк О. Р. Харківське історико-філологічне товариство — головний українознавчий осередок Лівобережної та Слобідської Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX ст. / О. Р. Нагірняк // Історія української науки на межі тисячоліть : Зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 14. – С. 92-126.
18. Назаренко В. Фольклорно-етнографические изыскания членов Харьковского историко-филологического общества в период подготовки и проведения XII Археологического съезда в Харькове / В. Назаренко // Мировая литература в школе и вузе. – Х., 1996. – Вып. 4. – С. 78-80
19. Назаренко В. Харьковское историко-филологическое общество. Вопросы литературоведения / В. Назаренко. – Х. : Бизнес-информ, 1999. – 288 с.
20. От историко-филологического общества при Харьковском университете [обращение к населению присылать археологические и этнографические сведения о памятниках старины] // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1896. – Т. 8. – Стр. без нумерации.
21. Плевако М. Историко-филологическое общество при Харьковском университете / М. Плевако // Украинская жизнь. – 1915. – №11-12. – С. 56-76.
22. Программные материалы ХИФО по сбору исторических, этнографических и языковых сведений: К XII Археологическому съезду // Записки Харьковского университета. – 1900. – Т. 3. – С. 22-37.
23. Протоколы заседаний Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. – Х., 1902. – Т. 1. – 549, 54, 18 с.: ил., табл.
24. Редин Е. К. Ученая деятельность Историко-филологического общества при имп. Харьковском университете за первые двадцать пять лет его существования (1877-1902) / Е. К. Редин. – Х., 1904. – 46 с.
25. Рибальченко Л. Л. XII Археологічний з'їзд і проблема створення музею місцевої історії та культури / Л. Л. Рибальченко // Проблеми історії та археології України: Зб. доп. Міжнар. наук. конф. до 100-річчя XII Археол. з'їзду в м. Харкові, 25-26 жовт. 2002 р. – Х., 2003. – С. 175-177.
26. Смолій Ю. О. Етнографічна діяльність В. О. Бабенка на Катеринославщині / Ю. О. Смолій // Етнографічні дослідження Півдня України. – Запоріжжя, 1992. – С. 9-10.
27. Сумцов Н. Ф. Вниманию сельских жителей: [просьба доставлять ХИФО для этнографической коллекции «крашанки» (пасхальные яйца)] / Н. Ф. Сумцов // ХГВ. – 1889. – 23 марта (№ 79).
28. Сумцов Н. Ф. К вопросу об этнографической выставке в Харькове при XII археологическом съезде / Н. Ф. Сумцов // Южный край. – 1900. – 5 июня (№ 6682).
29. Сумцов Н. Ф. Несколько слов о том, чем местные жители когут быть полезны Харьковскому историко-филологическому обществу (в изучении истории и археологии края, памятников устного народного творчества) / Н. Ф. Сумцов. – Х., 1879.
30. Сумцов Н. Ф. О собирании этнографических материалов / Н. Ф. Сумцов // Харьков. – 1879. – 4 мая (№ 356)
31. Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта / Н. Ф. Сумцов. – Х., 1902. – 56 с.
32. Сушко В. А. Південна Слобожанщина як об'єкт етнографічного дослідження наприкінці XIX – на початку ХХІ ст. / В. А. Сушко // Україна в етнокультурному вимірі століть. Вип. 2. – К., 2012. – С. 44-45.
33. Устав Историко-филологического общества при имп. Харьковском университете: [Утв. 24 авг. 1884 г.] // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1905. – Т. 14. – С. 64-68.
34. Фрадкин В. З. Научная деятельность Д. К. Зеленина в Харькове (1916-1925 гг.) / В. З. Фрадкин // Проблемы славянской этнографии. – Ленинград, 1979. – С. 103-111.
35. Фрадкин В. З. Фольклорно-этнографическая деятельность Харьковского историко-филологического общества 1877-1919 гг. / В. З. Фрадкин: Автореф. ... канд. ист. наук. – Ленинград, 1973. – 20 с.
36. Фрадкин В. З. Харьковское историко-филологическое общество (1877-1919 гг.) / В. З. Фрадкин // История и историки. 1979. – М., 1982. – С. 223-248.
37. Фрадкин В. З. Харьковское историко-филологическое общество и XII Археологический съезд / В. З. Фрадкин // Восьмі Сумцовські читання: Зб. матеріалів. – Х., 2003. – С. 7-11.
38. Фрадкин В. З. XII Археологический съезд и его значение в развитии отечественной этнографии / В. З. Фрадкин // Хазарский альманах. 2002. – Х., 2002. – Т. 1. – С. 202-213.
39. Премии историко-филологического общества // Южный край. – 1916. – 23 окт. (№ 13662).
40. Державний архів Харківської області. – Ф. 3. – Оп. 283. – Спр. 68.